

ÇOCUK ve MEDYA: EŞİTSİZLİKLER DÜNYASI

Mustafa Ruhi ŞİRİN

Çocuk ve medya kavramları bütün bileşenleri ile kendi içlerinde çok katmanlı ve anlamlandırmaya açık kavramlardır. Bütün çocuklar çocukluk dönemini yaşayarak çocukluktan uzaklaşsa da çocukluk insanlık tarihi boyunca hep vardır. Ancak her kuşak, içinde doğduğu medeniyet ve kültür ortamında farklı çocuklukları yaşayarak büyür ve erginleşir.

Medya toplumunda en önemli tartışmalardan biri de medyanın hızlandırılmış bir çocukluğu ürettiği gerçeğidir. Yine medya toplumunun bir diğer gerçeği ise, erken çocukluk döneminden başlayarak yetişkin medyası tüketen bir çocuklukla karşı karşıya gelinmiş olmasıdır. Buna karşılık, çocuk odaklı medya dünyası yazılı, elektronik ve dijital medya alanında eşitsizlikler dünyasıdır. Bu eşitsizlikler, kıtalar ve ülkeler arası olduğu gibi, şehirlerarasında da süregelen eşitsizliklerdir. Okula erişemeyen milyonlarca çocuk yanında, henüz nitelikli bir çocuk kitabından ve içeriği uygun bir çocuk medyasından uzak büyüyen çocuklarla, bebekliğinden itibaren modern zamanların masal-öykü anlatıcısı medya türleri ile büyüyen çocukların yaşadığı yaman çelişkilerle dolu olan bu dünya değişebilir mi?

Artık dünyada çocuk ve medya sarmalı vardır ve her geçen gün genişleyen bu sarmalın çözümü ülkelerin sınırlarını çoktan aşmış ve küresel bir soruna dönüşmüştür. Medyadan etkilenen taraf çocuk ve etkileyen tüm tarafların katılımı ve paydaşlığı sağlanmadıkça çocuk ve medya sarmalının çözülmesi de giderek imkansız hale gelmektedir.

Yeni çocukluk aynı zamanda ekran kuşağıdır ve Ellen Wartella' nın vurgusuyla çocuklar "ekran önünde" gelişmekte ve büyümektedirler. Yeni çocukluğun medya ile sınavının birincil derecede dört sorumlusu vardır: Aile, eğitim sistemi, medya ve devlet. Çünkü çocuk ve medya bileşenleri çocuğun medyayı nasıl ve niçin kullanacağından birlikte sorumludurlar.

Çocuk ve medya ilişkisi yalnızca çocuk boyutu ile sınırlı değildir. Hiç kuşku yok ki çocuk ile medya arasında kuşaklar boyunca çetrefilli bir ilişki vardır ve bu çetrefilli ilişki var olmaya devam edecektir. Son çeyrek yüzyılda bebeklik, erken çocukluk, orta çocukluk ve ergenlik üzerine yapılan medya araştırmalarının ortak kabullerinden biri de çocuk ve medya ilişkisinin karşılıklı bir ilişki olduğu yönündedir. Medyanın olumsuz etkileri ile sınırlandırılması ve olumlu etkilerinin göz ardı edilmesi ise temel yanlışlardan biridir: ... medyanın erken çocukluk dönemi sürecinde yapabileceği etkilerin sadece "iyi ve kötü" etkiler olmadığı açıktır. Bu etkiler seslendiği kişilerin kültürel değer sistemleri ve dünya görüşlerine bağlı olarak çeşitli yorumlara açık boş alanlar da bırakarak daha çok dinamik ve birbiri içine geçmiş bir şekilde etkilerini gösterirler (Lemish-Kolucki, 2013: 29).

Hiçbir medya tek başına ne iyi ne de kötü ilan edilebilir. Medyanın içeriği kadar hangi yaş grubuna yönelik olduğu ve hangi ortamda tüketildiği önemlidir. Tek başına bir ekran türü ve içeriği olumlu ya da olumsuz etkileme gücüne de sahip değildir.

Çocuk medyasına egemen olan "eğitirken eğlenme" girişimleri, bir yandan umut vaat eden bir yöntem olarak gösterilirken, öte yandan kaygıyla da izlenmektedir. Medya kullanımının çocuk gelişiminde karşılıklı bir ilişkiden yoksun olması durumunda bu kaygı daha da artmaktadır. N. Gabler, bu kaygıya şöyle dikkat çekiyor: Medya eğlencesi çocukların ev ve okul ortamlarına öylesine girmiştir ki, kültür yorumcuları bu durumu çocukların eğlendirilmesi (centertunization) olarak adlandırmıştır (akt. Piotrowski, Vossen, Valkenburg, 2013: 50). Hiç kuşkusuz "eğitirken eğlenme" yaklaşımını nitelikli örneklerle ortaya koyamayan ticari yapımlar ise, tam anlamıyla çocuk sömürüsüne neden olmaktadır.

Çocuk ve Medya

İletişim pedagoglarının ilgilendiği üç önemli soru çocuk medyası sarmalını anlamaya yönelmek için işimizi kolaylaştırabilir: *İletişim araçlarına bu derece güven duymak doğru mudur? Bu araçları kullanırken çocukların yeterli bilgileri var mıdır? İleti-*

şim araçları çocuğun sosyalleşmesi ve entelektüel gelişimine katkıda bulunacak kadar ehil ve olgunlaşmış mıdır? Ne yazık ki bu üç sorunun ortak kabulleri içeren cevabı henüz bulunamamıştır ve bulunması ihtimali de çok zayıftır.

Medyanın güçlü sosyalleşme faktörlerinden biri olduğu, çocuklara davranış, tutum ve dünya görüşü verdiği de ortak kabullerdendir. Buna karşılık, hiçbir medya tek başına çocuğu yetiştirmeye ne ehildir, ne de sosyalleşmeyi tek başına gerçekleştirecek kadar olgunlaşmıştır. Bu nedenle hiçbir iletişim aracı çocuğun sosyalleşme ve entellektüel düzeyinden sorumlu tutulamaz. Görsel iletişim araçlarının çocukların ve gençlerin psikososyal gelişimlerini sağladığı gibi, engelleyici yönleri olduğu yönündeki görüşleri de gözden uzak tutmamak gerekir.

Medya ve çocuk gelişimi arasında tek yönlü değil, her zaman karşılıklı bir ilişki vardır. Bunun temel nedeni ise, bütün çocukların ve bütün ekranların aynı olmamasıdır. Basılı, elektronik ve dijital medyanın içeriği de farklıdır. Katryn C. Montgomery'nin sözünü ettiği büyük veri çağında çocukların masumiyetinin ifşası da dijital medyanın tuzaklarından biridir: *Bugün çocuklar geniş bantlı iletişimin, mobil cihazların, sosyal ağların, interaktif oyunların ve online videonun kişisel ve sosyal hayatlarına tamamen dahil olduğu, her şeyi kapsayan bir medya ortamında büyümektedir* (Montgomery, 2013: 299).

Çocuk hakları alanının en girift ve çözümsüz çerçevesini çocuğun iletişim araçlarını kullanma ve bu araçlardan eşitlikçi olarak yararlanma hakkı oluşturur. Dünya çocuklarının kullandığı iletişim araçları hem benzer değil, hem de aralarında nicel ve nitel açıdan eşitsizlikler vardır. Çocuk medyası her geçen gün sürekli çeşitlendiği ve evrildiği halde her türlü iletişim aracını kullanan çocukla, çocuk medyasından yoksun büyüyen çocuk dünyası gerçeğiyle karşı karşıyayız.

Medya- çocuk ilişkisinde en belirgin odak televizyondur. Yazılı, görsel, işitsel ve dijital medya türlerinin içerikleri de ağırlıklı olarak televizyona göre biçimlendirilir. Yeni medya türlerine erişim imkanı olan çocuklar, merkez medya olan televizyonu giderek daha az kullanıyorlar. Diğer medya türlerini kullanamayan çocukların televizyon izleme oranlarının yükselmesi ise kaçınılmaz bir sonuçtur.

İletişim psikologları ve sosyologlarının vurguladığı gibi, dünya çocuklarını dönüştüren en etkili süreç medyanın yansıttığı çocuk kültürüdür. Buna karşılık çocuk, dünya medyasında yüzde beşler düzeyinde yer almaktadır. Bu noktada, çocuk medyası odaklı iki sorun ortaya çıkmaktadır: Bir; Çocukların medyanın içeriğine katılımı nasıl mümkün olabilir? İki; Çocukların medyada yer alışı biçimi nasıl düzenlenebilir? Bugünkü medya düzeninde çocukların medyada temsili başlı başına sorunludur. Televizyon ekranında erkeklerin kızlara oranla iki kat daha fazla görüldüğü, beyaz ırktan karakterlerin daha baskın olduğu bir çocuk gerçeği ile de karşı karşıyayız.

Çocuk Hakları ve Medya

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ndeki haklar dizisini medeni, sosyal, ekonomik ve kültürel haklar başlıkları altında sıralayabiliriz. Sözleşme'yi çocuğun öncelikli yüksek yararı temelinde yaşama ve sağlığını koruma, gelişme ve yeteneklerini geliştirme, korunma ve bakılma ve çocuğun görüşünün alınması ölçütleri yanında, çocuğa karşı her tür ayrımcılığın önlenmesi ilkesi çerçevesinde de tasnif etmek mümkündür. Prof. Eugene Verhellen, Sözleşme'yi üç hak kümesi içinde yorumlar: Tedbir; çocuğun eğitim, sağlık, yeterli bir standartta yaşama ve sosyal korunma gibi temel ihtiyaç ve hizmetlere erişim hakları. Koruma; çocuğun kötü muamele, istismar ve sömürü gibi şiddetin her türlüşünden korunma hakkı. Katılım; çocuğun sesini duyurma ve karar verme süreçlerinde yer alma hakkı (2009-2011: 2). Çocuk Hakları'nın içeriği tedbir, koruma ve katılım bağlamında ve bütüncül bir düzlemde hazırlansa da içeriğin bütününe çocuk bakışı yansımakça bu hakların dönüştürücü gücünün ortaya çıkması imkansız gibidir.

Thomas Hammarberg'in 7 Ekim 1996 tarihli *Çocuklar, BM Sözleşmesi Medya Raporu*'nda Sözleşme'nin Hükümet'lere yönelik olduğunu ve medyanın bağımsızlığına müdahale etmediğini vurgulamaktadır: *Bununla birlikte Sözleşme, medya kuruluşlarına, varlıklarından ve etkilerinden söz etmenin ötesine geçen bir mesaj da iletmektedir. Basının ve diğer kitle iletişim araçlarının, genel olarak İnsan Hakları'nda olduğu gibi, kişinin haklarını koruyup geliştirmede önemli görevleri vardır...* Bu görevler arasında Hükümet'lerin ihlâl niteliği taşıyan girişimleriyle diğer girişimlerin izlenmesi de yer almaktadır. Çocuğun hakları medyaya önemli görevler yüklemektedir. Thomas Hammarberg, bu konuda raporun devamında çocuk-medya ekseninde iki ana eğilime de işaret ediyor: *Bunlardan biri ifade ve medyaya erişim özgürlüğü, diğeri ise medyaya eğitici bir araç olarak bakılması. Birbirinden ayrı bile olsalar, bu iki yön arasında ilişki vardır* (Hodgkin, Newell, 1998: 213).

BM Çocuk Hakları Komitesi'nin Çocuk ve Medya Raporu'nda *BM Çocuk Hakları Sözleşmesi*'nin tanınmasında, benimsenmesinde, uygulanmasında ve izlenmesinde medyanın merkezî bir rol oynayabileceği belirtilmiştir. Sözleşme'nin 17. maddesi bir yandan kitle iletişim araçlarının Çocuk Hakları bağlamındaki rolü üzerine odaklanmakta, diğeri yandan ise Taraf Devlet'lere yükümlülükler getirmektedir: Taraf Devlet'ler çocukların çeşitli kaynaklardan bilgi ve belgelere, bu arada özellikle çocukların esenliği ile bedensel ve zihinsel sağlıklarını geliştirici olanlara ulaşmalarını sağlayacaklardır. Bu, çocuğun ifade (madde 13) ve azami gelişme haklarıyla (madde 6) yakından ilişkili bir konudur. Medya, çocuklara yarar sağlayacak olumlu ve 29. maddede belirtilen eğitimin ayrıntılı amaçlarına uygun belgeler dağıtmaya özendirilmelidir. Ayrıca medya, çocuklar için erişilebilir olmalı, çocukların görüşlerine değer veren (12. madde) katılımcı hakları geliştirip bu haklara saygı gösterilmelidir (Hodgkin, Newell, 1998: 211).

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 17. maddesi "çocuğun gerek duyduğu bilgilere erişimi " başlığı altında türleri ve erişimi de içermektedir. BM Çocuk Hakları Komitesi Nisan 1997'de UNESCO Merkezi'nde bir araya gelerek çocuk ve medya başlığı altında 12 tavsiyeden oluşan Birinci Aşama Eylem Planı'nı kabul etmiştir: 1. Çocuk medyası 2. İnternet'te çocuk forumu. 3. Aktif çocuk kütüphaneleri. 4. Medya eğitimi. 5. Çocuk medyasına çocuk desteği. 6. Çocukların zararlı etkilere karşı korunması için medya kuruluşlarıyla yapıcı çalışmalar. 7. Ana-babaları medya piyasasında güçlendirmeye yönelik kapsamlı ulusal planlar. 8. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 17. maddesinin uygulanması konusunda tavsiye. 9. Çocuk istismarına ilişkin haberlerin verilmesini yönlendiren özel ilkeler. 10. Medya çalışanlarının çocuk haklarına ilişkin eğitimi için materyal. 11. Medya izleme grupları ağı. 12. Çocuk hakları muhabirlerine yönelik hizmet (Çocuklar ve Medya Çalışma Grubu, Mayıs 1997). Çocuk Hakları ve medya bağlamının içeriğini Sözleşme'nin ana düşüncesi olan hak temelli bir yaklaşımla ve bu konular etrafında değerlendirilmesine öncelik verilmelidir.

Çocuk Dostu Medya Düzeni Mümkün Olabilir Mi?

Çocuk dostu medya düzeni yaklaşımı medya hareketinin en oylumlu parçasıdır. Dünya nüfusunun üçte biri 0-18 yaş grubu çocuklardan oluşmaktadır. Buna karşılık medyada çocuk konusuna ancak yüzde 5 oranında yer verilmektedir. Güç koşullardaki çocuklar ise, haber konuları arasında ilk sırada yer almaktadır. Medya, Çocuk Hakları kültürü içeriğine dayalı bir işlevi benimsemedikçe çocuk dostu medya düzeni kurulamayacağı gibi, çocuk ihmali ve istismarının önlenmesinde de olumlu bir işlevi yerine getiremez. Çocuk dostu medya düzeni için etkin sistem arayışı gerekmektedir.

Bireyi ve toplumu medyanın olumsuz etkilerinden koruma sistemleri üzerine yöntem ve araçlar bakımından tartışmalar bugün de sürdürülmektedir. Görüşleri iki grupta özetlemek mümkündür: 1. Medya eğitimi. 2. Alternatif medya ağlarının kurulması. Medya sorunu küresel boyutlarda gündeme geldiği dönemden bu yana her iki görüşün savunucuları çabalarını İnsan Hakları ve Çocuk Hakları eksenli Beyanname ve Sözleşme'ler ile bağımsız kuruluşların düzenlemelerine dayalı ilkeler etrafında sürdürse de henüz medyadan korunma sistemlerinin mutlak bir başarısından söz edilemez. Çünkü medya sarmalı, egemen dünya düzeninden soyutlanarak çözülemez. Bu yönüyle medya ve medya-çocuk gerçeği bugünün olduğu gibi geleceğin de sorunudur.

Medyanın olumsuz etkilerinden çocuğun, ailenin ve toplumun korunması amacıyla koruyucu, yetkilendirici-önleyici, içerik geliştirici çözüm odaklı stratejilerin geliştirilmesi ile kültürel savunma hattı oluşturulabilir mi? Önce çocuk algısı değişmedikçe medyada zihniyet değişikliğini beklemek de saflık olur. Bireylerin ve toplumun medya eleştirisi de tek başına zaman kaybından öte bir anlam içermez.

Merkezinde medya eğitimi olan toplumsal bir hareket ile başlangıç yapılabilir. Medya okuryazarlığı yanında, klasik okuryazarlık, görsel-işitsel okuryazarlık ve dijital okuryazarlık eğitimini eş zamanlı ve birbiriyle ilişkilendirecek bir programla yürütmek de önemlidir. Hiç kuşkusuz, birincil önceliğin temel okuryazarlığa verileceği bu program çoklu okuryazarlıkla toplumsal bir dönüşüm hareketine öncülük edebilir. Ve medya okuryazarlığı bağlamında bilinç ve farkındalık geliştirilmesi yanında, bütün bu çabalar sivil bir örgütlenmeyle ilişkilendirilmedikçe medyanın dönüşmesi yine imkansızdır.

Medyayı çocuk boyutuyla değerlendirmek istediğimizde ise, Çocuk Hakları kavramı merkezî bir konuma yükselmektedir. Neil Postman'a göre değişen çocukluk yaklaşımına uygun olarak iki farklı Çocuk Hakları anlayışı söz konusudur: Çocukluğun incinebilir olmasına rağmen arzulanır olduğuna inanan, çocukları ihmal ve istismardan korumak isteyen görüş 19'uncu yüzyıla kadar uzanıyor. Ailenin sorumluluğu başarısızlığa uğradığı zaman kamu otoritesinin müdahalesini savunan yaklaşım ise, "çocuk emeği yasalarına, çocuk suçluluğu düzenlemelerine ve diğer insanî korumalara yol açan geniş bir görüş açısı"dır. İkinci Çocuk Hakları anlayışı ise, "yetişkinlerin çocuklara nezaret etmesini ve onları denetlemesini reddetmekte ve çocukluğun sona erdiğini haklı çıkarmak için" bir felsefe önermektedir (Postman, 1995: 176).

Postman'ın özetlediği birinci görüş doğrultusunda öngörülen çocuk dostu medya düzeninin yakın bir gelecekte kurulması ihtimali yok. İkinci görüş ise, ileri sürüldüğü günden bu yana hep azınlıkta kaldı. Nedeni ise çok açık: Çünkü ikinci görüşün de toplumsal karşılığı yoktur henüz...

Çocuk dostu medya düzeni, çocuğun öncelikli yüksek yararına, çocuk bakışına ve çocuğa saygıya dayalı bir anlayışı ortaya koyma, koruyucu, yetkilendirici-önleyici, içerik geliştirici, izleme ve denetlemeyi kapsayan ülke ve dünya ölçekli bir çaba ile gerçekleştirilebilir. Çocuk ve medya ilişkisinin düzenlenmesinde model kadar ilgili tarafların rolü ve düzenlemenin konusu ve içeriği de belirleyicidir. Daha açık ifade ile; çocukları medyanın olumsuz etkilerinden korumak yeterli değildir. Medyanın içeriğinde çocuğun yüksek yararına dayalı ve içerik geliştirici düzenlemeler kadar medya eğitimi de önemlidir. Bu bağlamda, çocuk ve medya ilişkisini pedagojik boyutu yanında etik ve hukukî boyutunu da paralel düşünmek ve değerlendirmek gerekir.

Son Not:

Mustafa Ruhi Şirin - *Çocuk Medyası Uzmanı, Yazar, Çocuk Vakfı Başkanı.*

KAYNAKÇA

- BM Çocuk Hakları Sözleşmesi. (20 Kasım 1989). (www.cocukvakfi.org.tr)
- Çocuklar İçin ve Çocuklarla Birlikte Avrupa İnşası, Avrupa Konseyi 2009-2011 Çocuk Hakları Stratejisi, çev. Hatice Çolak Yentürk.
- HODGKİN, R., NEWELL, P. (1998). Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (Uygulama El Kitabı), Ankara: Unicef Yayını.
- LEMİŞ, D., KOLUCKİ, B. (2013). Medya ve Erken Çocukluk Gelişimi. I. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı 2, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- MONTGOMERY, K. C. (2013). I. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı 2, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- PIOTROWSKİ, J.T., VOSSEN, G.M., HELEN-VALKENBURG, P.M. (2013) Medya ve Çocuk Gelişimi. I. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı 2, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- POSTMAN, N. (1995). Çocukluğun Yokoluşu, çev. Kemal İnal, Ankara: İmge Kitabevi.